

**GENEL HATLARIYLA OSMANLI DEVLETİ'NDE ORHAN GAZİ VE ÇELEBİ (I.) MEHMET
DÖNEMLERİNDE MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ****Kadir Caner DOĞAN¹****Hakan İNANKUL²****ÖZET**

Osmanlı Devleti, kuruluşundan başlayarak merkeziyetçi ve mutlak bir idare ile yönetilmeye çalışılan, egemenlik yetkisinin en üstte yer aldığı ve halkın tebaa olarak görüldüğü bir toplumsal yapı üzerine inşa edilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde egemenlik hakkı, emirleri kanun yerine geçen Padişah'ta toplanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde Padişah'lar, ülkeyi istediği (keyfi) biçimde değil; kanunlara, töreye ve İslami (hukuk) kurallara göre yönetmişlerdir. Bunun yanı sıra Padişah'lar, önemli konularda devlet adamlarına da danışmayı ihmal etmemişlerdir. Buna karşın son sözü söyleme yetkisi yine Padişah'a ait olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde toplum yapısı, Padişah'ın başında yer aldığı yöneten (merkez) ve emir, kurallara uyan yönetilen (çevre) şeklinde iki ana kısma ayrılmıştır. Bu sayede Padişah, merkezde olmanın vermiş olduğu güç ile çevre üzerinde hâkim ve belirleyici olmuş, çevre ise ikincil konumuna bağlı olarak kurallara ve düzene riayet göstermiştir. Bu bağlamda ele alınan bu makalenin amacı, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme çağlarında merkez-çevre ilişkilerini ana hatlarıyla ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Padişah, Halk, Merkez, Çevre.**Jel Kodu:****CENTER-PERIPHERY RELATIONS AT ORHAN GAZI AND CELEBI (I) MEHMET'S STAGES
FOR GENERAL OUTLINE OF THE OTTOMAN STATE****ABSTRACT**

The Ottoman State has been built on, the sovereign power at the top and people is seen as a vassal of a social structure, centralized and tried to be ruled an absolute government since the of foundation. Indeed, the right of sovereignty orders of the Sultan were collected in lieu of the law in the Ottoman State. But Sultans governed country by the rules of the ceremony and the Islamic law, not to wants (pleasure) in the Ottoman State. In addition, Sultans did not neglect to consult on important matters of men in state. However, again, the Sultan's authority has the final say. The social structure of the Ottoman State was in charge of managing the Sultan (center), and orders, law-abiding managed (environment) is divided into two main sections at during the establishment and promotion. In this way, the Sultan had given the power of being in the center on the environment became dominant and decisive, depending on the environment is secondary demonstrated adherence to rules and regulations. So that the aim of this article, the establishment and promotion of the Ottoman State outlines ages is center-periphery relations.

Keywords: The Ottoman State, Sultan, Public, Center, Periphery.**Jel Codes:****1. GİRİŞ**

Genel olarak Platon tarafından toplumun küçük ve seçkin bir azınlık tarafından yönetildiği ya da yönetilmesi gerektiği konusundaki temel görüş, günümüze kadar birçok düşünür ve siyaset bilimci tarafından da desteklenmiştir. Bu durumda siyaset, toplumda yöneten (merkez) ile yönetilenler (çevre) arasındaki ayrım çerçevesinde şekillenmektedir (Çaylak, 2010: 80). Siyaset literatürüne Edward Shils tarafından kazandırılmış olan merkez-çevre yaklaşımı, her toplumun bir merkezi ve bir de çevresi olduğu düşüncesinden hareketle

¹ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

² Öğr. Gör. Dr., 2. Sınıf Emniyet Müdürü, Ankara Elmadağ Polis Meslek Yüksek Okulu

geliştirilmiştir. Sihls'e göre toplumu yönetenlerin dayandığı değer, sembol ve inanç düzeninin belirleyicisi konumunda olan merkez, mekân ve kurumların meydana getirmiş olduğu fiziki özelliklerden daha çok değer ve inançların oluşturduğu tinsel özelliklerden faydalanmaktadır (Sihls'den aktaran Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 140; Gülener, 2007: 37). Dolayısıyla bu anlayışa göre küçük ve seçkin bir azınlık sınıf (merkez), toplumun çoğunluğunu oluşturan bir topluluk (çevre) üzerinde manevi değerlerden de yararlanarak idare gücünü elinde bulundurmaktadır. Nitekim bu çalışmanın konusunu oluşturan Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde de toplum, yöneten ve yönetilen biçiminde iki temel sınıfa ayrılmış ve ilerleyen dönemlerde bu katmanlaşma kurumsallaşma göstermiştir. Diğer yandan Türk siyaset literatüründe de merkez-çevre ilişkileri üzerinde önemli çalışmalar gerçekleştiren ilk siyaset bilimcilerden biri, Şerif Mardin'dir. Nitekim çalışma içerisinde önemli görülen yerlerde Mardin'in Türk merkez-çevre arasındaki etkileşime ilişkin görüşlerine yer verilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, çok sınıflı bir toplum yapısına sahiptir ve merkez ile çevre arasında büyük bir mesafe bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde merkezin çevreden bağımsızlığı ve bu anlamda sahip olunan güç, devletin yöneten ve yönetilen şeklinde kesin bir ayrıma dayanmasına neden olmuştur. Nitekim devlet otoritesinin meydana getirdiği "merkez" ile halk kesiminin meydana getirdiği "çevre" arasında Hegel'in ifade ettiği gibi aracı kurumları (sivil toplum) görmek olanaksızdır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde merkezi otoriteden bağımsız ve Batı Avrupa'da görüldüğü gibi mülkiyet haklarına sahip bir sivil toplum yapısı bulunmamaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde, devletle toplum arasında "sözleşme" ya da "uzlaşma" esasına göre kurulmuş bir ilişki yerine devletin topluma baskın gelmesi esasına dayalı bir yapı kurulmuştur (Çaha, 1994: 83). Dolayısıyla devlet, asimetrik bir biçimde toplum üzerinde hâkimiyet kurmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Orhan Gazi ve Çelebi (I.) Mehmet dönemleri, devlet içerisinde merkez ve çevre anlayışının oluşmaya başlaması ve bu oluşum içerisinde merkez ve çevre arasındaki ilişkileri düzenleyen kurum ve yapıların kurumsallaşmaya başlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde görev yapmış olan bu Padişahlar zamanında merkez ve çevre ilişkilerini etkileyebilecek birçok düzenlemeye gidilmiştir. Ayrıca bu Padişahlar zamanında devlet yönetimi, büyük bir görev bilinciyle üstlenilmiş ve halka adalet içerisinde davranılması ve haklarının mümkün mertebe korunması temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Bu ise Osmanlı Devleti'nin kuruluş çağlarında merkezin çevre üzerindeki konumu üzerinde büyük etkiler ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde (özellikle onaltıncı yüzyıla kadar olan dönemde) toplum ile devletin birliğine dayalı olan merkez-çevre ikili oluşumunun, iç içe geçmiş olduğu siyasal bir yapı bulunmuştur. Bu dönemde büyük güç, Padişah'ta toplanmış ve Padişah halkın anlayışında "zillullah-i fil alem" yani Allah'ın yer yüzündeki gölgesi olarak değer bulmuştur. Toplumun hayat alanı, tercih, beklenti ve öncülleri, devlet tarafından oluşturulmuş ve Batı Avrupa'da olduğu gibi özerk şehirlerde mülkiyet hakları üzerine gelişen ve belli bir ayrıcalığı olan sosyal sınıfların olmaması ekonomik hayatı da devletin kontrol etmesini sağlamıştır (Çaha, 1994: 83). Bu bağlamda da devlet, hem siyasi hem dini hem de ekonomik alanlara bağlı olarak toplum üzerinde egemenlik kurmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Klasik Çağı'nda merkez-çevre ilişkileri, büyük oranda merkezin çevre üzerindeki hâkimiyeti ve belirleyiciliği üzerine kurulmuştur.

Hukuk sistemini büyük ölçüde İslam Hukuku'na göre şekillendirmiş olan Osmanlı Devleti, kuruluşundan yıkılmış olduğu döneme kadar Osmanlı Hanedanı tarafından yönetilmiştir (Acun, 1999: 159). Nitekim Osmanlı Devleti'nin 14. ve 15. yüzyıllarında yönetenlerin ve yönetilenlerin ortak bağlılık duygusu içerisinde itaat gösterdikleri Padişah, kaynağını Allah'tan aldığı egemenlik yetkisi ile ülkeyi tek başına yönetmiştir (Altan, 1998: 8). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde hayati öneme sahip bir kişi ve otorite olarak Padişah, devletin en yetkili ve sorumluluk makamının sahibidir. Padişah, halkın refahından, asayiş ve emniyetinin korunmasından ve kanunların adaletle uygulanmasından sorumludur. Ancak, Padişah bütün bu yetki ve sorumluluklarını İslam Hukuku çerçevesinde yerine getirebilmiştir. Ayrıca devlet yönetiminde İslam Hukuku'nun yanı sıra örfi hukuk ve akılcı yasalar da geçerli olmuştur (Acar, 2001: 54-55).

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Orhan Gazi ve Çelebi (I.) Mehmet dönemlerine rastlayan 14. ve 15. yüzyıllardaki merkez-çevre ilişkileri ana boyutlarıyla ifade edilmiştir. Bu şekilde de Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerine ait merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin boyutu dini, siyasal ve ekonomik olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yüzyıllarla ilgili söz konusu açıklamalara geçmeden önce Osmanlı Devleti'nde merkez-çevre anlayışı kavramsal düzeyde ana boyutları ile açıklanmıştır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MERKEZ-ÇEVRE ANLAYIŞI: KAVRAMSAL ARKA PLAN

Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından başlayarak kısa sayılabilecek bir zamanda gerek nüfus, gerekse toprak bütünü olarak büyümüş, bu durum ise devletin sıkı bir merkezîyetçilikle yönetilmesini gerektirmiştir. Osmanlı Devleti, 13. yüzyılda Anadolu ve Balkanların feodalleşme süreci içerisinde kurulmuştur. Diğer yandan Osmanlı Devleti, Anadolu'da özellikle uç bölgelerde büyük bir artış göstermiş olan nüfusa bağlı üretim ve yerleşme sorunlarının çözümü için üretim güçlerini merkezi denetim altına alan bir sistem kurmuştur. Bu sistem, büyük oranda tımar sistemine dayanmıştır. Osmanlı Devleti'nde üretim güçlerinin kısıtlı olması, yoğun nüfusun gereksinme gösterdiği yerleşme, geçim ve beslenme kaynaklarının yaratılması savaş ve fetihleri zorunlu kıldığından üretim süreci askeri göreve göre şekillenmiş ve böylece toplumsal yapı, merkezi bir denetim yapısı içerisinde bir ordu gibi örgütlenmiştir (Sencer, 1984: 21; Sencer, 1986: 44; Akkaya, 2007: 69). Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren güçlü bir merkezi otorite oluşturmak amacıyla kurulmuştur ve bu yapı içerisinde kuvvetler ayrılığına benzer bir yapılanma da olmamıştır. Merkezi yönetim içerisinde başta Padişah'lık makamı, Vezir-i Azamlık ve Şeyhülislamlık makamı ile Divan-ı Hümayun kurumu, devlet fonksiyonlarının yerine getirildiği ögeler ve organlar olmuştur (Altan, 1998: 7). Bu ögeler ve organlar arasında Divan-ı Hümayun, gerçekte devlet işlerinin devlet otoritesi olan Padişah adına görüldüğü yani onun adına karar alındığı ve daha açık bir deyişle devlet işlerine ilişkin olarak karar alınmasına yardım edilen bir yer olmuştur (Ortaylı, 2008: 210). Buna ek olarak Şeyhülislamlık makamı ise devlet protokolünde Padişah ve Sadrazam'dan sonra gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde Padişah'ın devlet idaresiyle ilgili yönünü Sadrazam, din işleriyle ilgili yönünü Şeyhülislam temsil etmiştir (Akgündüz, 2013). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık makamı veya kurumu, dini alanda en önde gelen devlet görevlisi konumundadır.

Osmanlı Devleti, kurulmuş olduğu 13. yüzyılın başlarından (1299) yıkılmış olduğu 20. yüzyılın başlarına (1918) kadar geçen yaklaşık yedi yüzyıl boyunca, Osmanlı soyundan gelen Padişah'lar tarafından idare edilmiştir. Osmanlı soyunun devamlılığına ilişkin bazı sıkıntılı dönemler yaşansa da, hanedana mensup Padişah'ların haricinde bir hâkimiyet mümkün olmamıştır. Nitekim merkez ve taşra bürokrasisi, mutlak otoriteyi temsil eden Osmanlı Padişahı'nın bu konumunu güçlendirecek biçimde yapılandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde saray teşkilatı ve Padişah'ların eşlerinin seçimi de bu otoriteyi sarsmayacak bir biçimde düzenlenmiştir (Acun, 2007: 45). Osmanlı devlet ideolojisine göre Padişah, Tanrı tarafından toplumun çeşitli zümrelerini ve sınıflarını bir arada tutmak üzere atanmış bir görevlidir. Hiyerarşik yapı içerisinde Padişah'ın hemen alt mevkiinde mutlak yetkilerle donatılmış Sadrazam yer almıştır. Merkezin görevi, her bir zümreye, konumunu ve işlevini göz önüne alarak hak ettiği kadar ne daha az ne de daha fazla imkân sağlayarak düzeni sürdürmektir. Nitekim Osmanlı'da adalet, bu düzene dayalı olarak gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin klasik çağında "hikmet-i hükümet" anlayışı, keyfi idareye yol açabilirdi fakat böyle bir gelişme olmamıştır. Osmanlı devlet ve yönetim sisteminde, Padişah ve diğer yöneticiler, kurallara ve geleneklere sıkı bir biçimde uymuşlardır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde hizmetkârlarının yaptığı gibi Padişah da haftanın kimi günlerinde özel danışmanları ile birlikte çalışmış, belli durumlarda kullanması gereken sözcükler dâhil olmak üzere töreleri ve gelenekleri titizlikle incelemiş ve uygulamıştır (Heper, 2010: 57). Bu bağlamda bu dönemde Osmanlı Padişah'larının adaletle büyük önem vererek, kural ve geleneklere büyük ölçüde sadık kaldıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yönetim sisteminin temeli, egemenlik hakkını Allah'tan aldığı düşünülen Padişah'ın, mutlak otoritesi çerçevesinde şekillenmiştir (İpşirli, 1999: 139). Bu sistemde yöneten-yönetilen ilişkileri, bütünüyle siyasi otorite tarafından tek taraflı olarak belirlenmiştir. Nitekim Padişah'ın Allah tarafından görevlendirildiği ve davrandığı savı ve bunun halk tarafından tereddütsüz bir biçimde kabulü, halkın bu süreçte belirleyici olmasını engellemiştir. Nitekim Allah'ın iradesini temsil eden kişi olan Padişah, herkesin iyiliğini, toplumun ortak çıkarını ve düzenini sağladığı için ona karşı gelmek Allah'a karşı gelmek olarak algılanmıştır ve bu durumda da yönetilenlerin Padişah'a karşı başkaldırması veya muhalefet etmesi mümkün olmamıştır. Nitekim bu dönemde Osmanlı Padişah'ları halkı bir emanet olarak kabul etmişler, onları korumayı, kollamayı ve hoş tutmayı kutsal bir görev olarak benimsemişlerdir. Diğer yandan Padişah'ların halifelik sıfatı da onlara ayrıca yükümlülükler ve ödevler yüklemiştir. Nitekim Osmanlı Klasik Çağı'ndaki yaygın inanca göre Padişah, Allah'ın kullarını refaha erdirmeli ve adaleti sağlamalıdır. Adaletin olmadığı bir toplumda halk kötü duruma düşmektedir. Ayrıca memleketin ve devletin düzeni, ülkeyi düşmandan korumak ve halk üzerindeki zulmü kaldırmaktır. Bu anlayış, Padişahlar'ın görevleri konusunda yerleşmiş bir düşüncedir. Osmanlılarda halkı ilgilendiren fermanlarda şu formül daima yer almıştır: "Reaya taifesi ki Tanrı'nın bir emanetidir, onları himaye etmek ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemek Padişah'ın vazifesidir" (Göküş, 2010: 229).

Osmanlı Devleti'ndeki güçlü merkezi ve bürokratik yapılanma merkez-çevre ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir etki yaratmıştır. Nitekim Mardin (1991: 31)'e göre Feodal düzende Batı'da devleti güçlendiren sosyal ve ekonomik tabanlı bazı oluşumlar Osmanlı Devleti'nde bulunmamaktaydı. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin gelişmiş bir kurumlar ağına sahip olması nedeniyle güçlü bir merkeziyetçilik var olmuştur ve tüm devlet içerisinde oluşan böyle bir yapı Batıdaki gibi bir sivil toplum ve bunun sonucunda oluşan ara mekanizmaların oluşmasını engellemiştir (Yılmaz, 2012: 124; Aytac, 2006: 36-37). Bu bağlamda Osmanlı Klasik çağında güçlü merkezi otoriteye bağlı olarak Osmanlı Padişah'larının düzenleyici ve örgütleyici otoritesi, toplumun bütün sınıf ve zümrelerine belirli bir statü vermiş, köylerden, vakıflara, saraydan, medreseye kadar her şey onun sıkı kontrolü altına girmiştir. Nitekim toplum düzeni için sınıfların kendi çevreleri içerisinde bulunması gerektiğine inanılmış, bu sınıf düzenini tayin ve tespit eden de mutlak iktidar sahibi Padişah olmuştur. Böylece toplumdaki sosyal hareketlilik sürekli ve sıkı bir biçimde denetim altına alınmıştır (Göküş, 2010: 230). Bu şekilde de Padişahlar'ın otoritesini sarsacak veya ortak olacak olan sivil, dini, siyasal veya ekonomik tabanlı oluşumlar engellenmek istenmiştir. Bu bağlamda da Osmanlı Padişahları, siyasal, dini ve ekonomik gücü elinde bulunduran bir otorite olarak halk üzerinde mutlak egemenlik kurmuşlardır.

Osmanlı yöneticileri ve tarihçileri Osmanlı Devleti'nin sınıf yapısı konusunda ortak bir görüş birliğine sahiptir. Bu görüş, en yaygın ve basit şekliyle, Osmanlı toplumunu iki temel sınıfa ayırmıştır. Bunlar, askeri sınıf (merkezdekiler) adı verilen yöneticilerle, reaya (çevredekiler) adı verilen yönetilenlerdir (Timur, 1979: 178). Ayrıca, Osmanlı Devleti, genel olarak, aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla "halk", "sanatkârlar", "memurlar", "askerler" ve "saray" olmak üzere kısımlara ayrıldığı gibi daha kısa bir biçimde "idare edilenler" ve "idare edenler" olmak üzere iki kısma da ayrılabilir (Ünsal, 2007: 5). Anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'ndeki hükümet etme sanatı ve bu sanata bağlı olarak meydana gelen merkezi yönetim geleneği toplumun yöneten (merkez) ve yönetilenler (çevre) biçiminde iki temel sınıfa ayrılmasına neden olmuştur.

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN 14. YÜZYILINDA MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ: ORHAN GAZİ DÖNEMİ

Osmanlı medeniyeti, İslam'ın temel kaynakları çerçevesinde kendinden önce kurulmuş olan Müslüman devletlerin uygulamalarına dayanarak gelişmiştir. Bu nedenle Osmanlı tarih ve devlet teşkilatı, kendinden önceki medeniyetlerden bağımsız değildir. Bu bağlamda Osmanlılar, kendinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş olan Müslüman Türklerin yaşayış tarzlarını, ahlak, örf, iktisat ve diğer özelliklerini örnek almışlar, onların teşkilat ve müesseselerinden yararlanmışlardır (Işık, 2009: 2; Mardin, 1993: 39). Nitekim Osmanlılarda devlet anlayışı, Orta Asya Türk geleneği, fethedilen yerlerin daha önceki uygulamaları ve Türk-İslam devletlerinin etkileri ile şekillenmiştir. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, eski Türk töresine uygun bir biçimde yönetimde aşiret usulü uygulanmıştır. Bu usule göre ülke, hanedan ailesinin ortak malıdır ve hükümdar olan kişi aynı zamanda ülkenin de hâkimidir. Bu usul, I. Murat zamanından itibaren değişmiş ve yönetime, yalnızca hükümdar olan kişinin çocukları getirilmiştir (Duyar, 2012: 5).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Osmanlı Padişah'ları bir yandan İslam esasları ile bir yandan da eski Türk egemenlik anlayışı ile ülkeyi yönetmeye çalışmışlardır (İpşirli, 1999: 139). Osmanlı Devleti'nde Osman ve Orhan Bey'ler, ülkeyi tüm eski Türk devletlerinde ve Selçuklu'larda olduğu gibi ailelerinin erkek üyeleri arasında paylaşmışlardır ve onların egemenlik haklarını tanımışlardır. Osmanlı'da devlet gelişip büyüdükçe, sıkı bir merkeziyetçiliğe bağlı olarak Padişah'ın her bakımdan mutlak otoriteye sahip olması gereği anlaşılmış ve toplumsal düzen buna göre kurulmuştur (Pamir, 2004: 65; Sevinç, 1985: 53).

14. yüzyılda Orhan Bey, 1340 yılından başlayarak toplumda hâkim olan aşiret geleneklerini yavaş yavaş bırakarak devlet olma konusunda önemli adımlar atmıştır (Emecen, 2011: 13). Bu konuda İlhanlıları örnek alan Orhan Bey, ilk defa Divan-ı Hümayunu kurmuş olan Padişah'tır. Bu divana ilk vezir olarak da Alaüddin Paşa'yı atamıştır. Diğer yandan Orhan Bey döneminde ilk beylerbeylik oluşturulmuş ve ordu, atlı (meselem) ve piyade olmak üzere iki gruba ayrılmıştır (Gürcan, 2003: 163). Bu bağlamda Osmanlı Devleti tarihinde önemli bir konumda yer alan Orhan Bey ile Osmanlı toplumu, bir beylikten devlet olma yolunda önemli atılımlar gerçekleştirmiştir (Kongar, 1995: 49).

Orhan Bey döneminde, askeri ve idari faaliyetlere önem verilmiş, iktisadi müesseseler kurulmuştur (Ertürk: 16). Nitekim Orhan Bey'le birlikte devletin yapılaşması hız kazanmıştır. Bu bağlamda, öncelikle il, idari sancaklara ayrılmış ve Orhan Bey'in büyük oğlu Süleyman Paşa Kandıra'ya, küçük oğlu Murat İnönü'ye

Kış-2013

Winter-2013

Cilt: 2 Sayı: 4 (68-79)

Volume: 2 Issue: 4 (68-79)

Sancakbeyi olarak atanmıştır. Ayrıca Orhan Bey döneminde vezirlik, resmen kurulmuştur. Başlangıçta, Çandarlı Kara Halil vezir olmuştur. Diğer yandan, devletin bir parçası olarak ümeranın (sancak beyi), Çandarlı Halil döneminde Osmanlı ilinde görev yaptığı kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra Çandarlı Halil, daha önceleri İznik kadısı olarak görev yapmış iken sonradan Bilecik kadısı olmuş ve bunun sonrasında da Murad Gazi Çandarlı'yı, Kazasker olarak atanmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa'yı Divan-ı Hümayu'nda vezir ve bütün Osmanlı ordusu ve komutanları üzerinde de başkomutan olarak atanmıştır. Nitekim bu bilgiler çerçevesinde Orhan Bey'in divan kurdurduğu da anlaşılmaktadır (Deniz, 2010: 59). Dolayısıyla Orhan Bey döneminde toplumsal düzende merkez ve çevre ilişkilerini etkileyebilecek önemli düzenlemeler de yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi de devlet işlerinin ve halkın şikâyetlerinin dinlendiği ve karara bağlandığı yer olan ve Padişah dâhil olmak üzere tüm üst düzey devlet yetkilerinin katılımıyla toplanan Divan-ı Hümayu'nun kurulmuş olmasıdır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde devlet ve kamu yönetimi organ ve kişileri karşısında mağduriyete uğramış bir vatandaş, söz konusu olumsuz durumu Divan-ı Hümayu'na bildirebilmekte ve hatalı uygulama ve davranışların telafi edilmesini sağlayabilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde Osmanlı Padişah'ının temsil ettiği devlet, bütün tebaanın devleti olarak kabul edilmektedir. Çok uluslu ve bunun sonucunda çok dinli bir toplum yapısına sahip olan (Günay, 2003: 31) Osmanlı Devleti'nde tek bir dil ve tek bir din insanlara zor kullanarak öğretilmemektedir. Nitekim devlet, gelenek ve göreneklere en asgari düzeyde müdahale etmektedir. Osmanlı Devleti'nde insana, onun hak ve hürriyetlerine büyük saygı gösterilmiştir ve bu dönemde devlet, diğer çağdaş olan devletlerle mukayese edilemeyecek derecede mükemmel bir gelişim çizgisi göstermiştir. Ayrıca Osmanlı'da devlet-toplum ilişkisi, iki ana eksenle şekillenmektedir. Askeri denilen ilk eksen, Padişah ve Padişah'ın dinsel yetki ya da yürütme yetkisi verdiği kişiler yer almaktadır. Bu kişiler, vergi vermeyen ve kul statüsünde olan saray memurları, ordu mensupları (seyfiyye), mülki memurlar (kalemîyye) ve ulemeden (ilmiyye) oluşmaktadır. Diğer eksen, bulunan reaya ise, vergisini veren ama yönetime katılmayan tüm müslim ve gayri-müslimleri içermektedir. Reaya, yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde tabakalanmıştır. Ekonomik faaliyet alanına göre biçimlenmiş yatay tabakalanmanın içinde tüccar-esnaf-sanatkârlar, köylüler ve konar-göçerler yer alırken; millet sisteminin temelini oluşturduğu dikey tabakalanmanın temel birimleri; devletin geniş topraklarına yayılmış çeşitli dinsel cemaatler (milletler) ve topluluklardır (Sarpaşan, 2008: 48-49).

Osmanlı Devleti'nin 14. ve 15. yüzyıllarında Osmanlı Devleti'nde toplum düzenini sağlayan iki hukuk düzeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi şer'i hukuk (İslam hukuku) diğeri de milli-örfi denilebilecek hukuk sistemidir. Şerri kurallar Kuran-ı Kerim'e dayanmaktadır ve bu kurallar değiştirilememektedir. Nitekim bu kurallar, Padişah'ın davranış ve uygulamalarını doğrudan doğruya etkilemektedir. Örfi kanunlar ise Padişah'ın üzerinde değişiklikler yapabildiği geçmişten gelen geleneğe dayalı kanunlar ve kurallardır. Töre olarak da adlandırılan bu kurallar yazısızdır (Bayraktar, 2012: 7; İnalcık, 2009: 319). Osmanlı Devleti'nde toplum-Padişah, Padişah-memurları arasındaki ilişkiyi düzenleyen temel referans kaynağı, toplumsal ahlakın özü ve Padişah'ın meşruiyetinin kaynağı din (şeriat)'dir. Nitekim Padişah, toplumu iyiliğe yönelttiği sürece toplumsal tabanda meşruiyet sağlayabilmiştir. Din ve devlete hizmet ederek Padişah, "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" vasfını devam ettirmiştir. Ancak uygulamada siyasi iktidarın kapsamını genişleten kerim ve mutlak bürokrasiye dayalı devlet, dinsel görünüşü altında devlet yapılanmasını önde tutmuştur. Nitekim Osmanlı'nın devlet yapılanmasını din yapılanmasından üstün tutan "mülk devlet anlayışı", katı ve klasik bir teokratik düzen meydana getirilememesinin temel nedenidir (Sarpaşan, 2008: 49-50; Berkes, 2012: 25; Mardin, 1993: 40-41).

Osmanlı Devleti'nin klasik çağında merkez-çevre ilişkileri genel olarak durağan ve uzlaşmacı bir yapı göstermiştir (Gülener, 2007: 40). Bu çağda çevre, büyük ölçüde merkezin üstünlüğünü kabul etmiştir (Ekici, 2013). Buna bağlı olarak Osmanlı'da yöneten-yönetilen ilişkileri, kişi hakları çerçevesi yerine devlet menfaatleri çerçevesinde gelişim göstermiştir. Osmanlı'da yerleşmiş olan devlet anlayışında iki temel görüş bulunmaktadır: Birinci görüşe göre toplumsal sınıfların düzeninin ve adaletinin sağlanması devlet menfaati içindir ve bu doğrultuda devlet temel amaçtır. İkinci görüşte ise esas amaç şeriatıdır. Siyasi otorite, Allah'ın emirlerini uygulamak için vardır ve otoritenin varlık nedeni de budur. Yönetilenler için devleti ön planda tutan unsur ise "din-ü devlet" anlayışıdır. Osmanlı'da din ve devlet ikiz sayılmış, ancak bunların içerisinden devlet bu eşitlikte ön planda olmuştur. Devlet konusundaki bu yaklaşım, Osmanlı'da yöneten-yönetilen ilişkilerinin şekillenmesini sağlamıştır (Göküş, 2010: 230). Anlaşıldığı üzere Osmanlı'da siyaset ve yönetim sisteminin kurulmasında "mülk devlet anlayışı" ve "din-ü devlet" anlayışı etkili olmuştur. Ancak bu anlayışlar içerisinden Osmanlı toplumsal düzeninde merkez-çevre ilişkilerinin şekillenmesinde mülk devlet anlayışının daha belirleyici olduğu söylenebilmektedir. Nitekim Osmanlı'da devlet, uygulamada halk

üzerinde kesin belirleyici ve yönlendirici olmuştur. Din de bu kadir-i mutlak devletin bir sınırlandırıcısı olarak işlev görmüştür.

Osmanlı Devleti'nde hâkimiyet bir ailede (Hanedanı Ali Osman) toplanmıştır ve bu hâkimiyet, toplumun dışında ve üstünde, beşeri ve dünyevi olmayan bir kaynaktan gelmiştir. Buna bağlı olarak, Batı'da görüldüğü şekliyle Osmanlı Devleti'nde hâkimiyetin sahibi millet değil Tanrı'dır. Halk bu sistemde, devletin bir organı olarak görülmemiş, sadece devletin devamını sağlayan bir unsur olarak değer bulmuştur. Nitekim Reaya (halk) çalışmış, ekmiş, biçmiş, asker olmuş, devletin büyük oranda gelir kaynağını meydana getirmiş, ancak devlet yönetimine katılmamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş amacı, yani hâkimiyetin kimler tarafından ve nasıl kullanılacağı, devletin nasıl idare edileceği, ferde ve devlete ait tüm kural ve kaideler, hep İslami esaslarla açıklanmaktadır. Bu esasların bütününe de "şeriat" denmiştir. Şeriat, Tanrı'nın kulları için koymuş olduğu din ve dünya kural ve kaidelerinin tümü olarak kabul edilmiştir. Osmanlıda adalet, devletin sınırları içerisinde şeriatın yerine getirilmesidir. Devletin bu ödevini ve görevini, herkesten önce devletin başı olan Padişah gerçekleştirmektedir (Cemaloğlu, 2005: 153).

Osmanlı toplumunun, merkez-çevre kutuplaşmasının ya da yöneten-yönetilen ilişkisinin kültürel çerçevede şekillenmiş olan oluşum bağlamında bütünüyle bir karşıtlık oluşturduğu söylenememektedir (Mardin, 1991: 38). Osmanlı'da merkez ile çevre arasında büyük bir mesafe gözlenmemesine karşın, bu mesafeyi dengeleyecek kimi oluşumlar da yer almıştır. Bu oluşumlar arasında taşranın alt düzeylerine kadar girmiş olan adalet sistemini, geleneksel bayındırlık işleri ile hayırseverlik kurumlarını ve dinsel kurumun geniş kapsamlı şebekesi (merkez ile çevre arasındaki gerçek dayanak noktası buydu) sayılabilmektedir. Bağlantı kurumlarından en önemlisi din kurumu ve bu kurumun değişik boyutlarda ortaya çıkan birimleridir. Osmanlı toplumunda ferdi devlete karşı koruyacak Batılı tarzda "ikincil yapılar" ya da Hegelci anlamda "sivil toplum" yapıları (özerk şehirler gibi) olmadığı için devlet ile halk arasında aracı işlevini üstlenmiş "ümme" yapısı ve ümme yapısına bağlı olarak ortaya çıkan "cemaat hissi" ve "tarikât" yapısı büyük bir bağlantı noktası meydana getirmiştir. Bu anlamıyla din, genel "toplum kılavuzu" olmasının yanı sıra, aynı zamanda birey için kendi kendini dünya ve devlet karşısında anlamlandırma bilişsel bir rol oynamıştır (Çaylak, 2005: 127-128). Bu bağlamda Osmanlı toplum yapısında din, halkın Padişah karşısında bir sınırlandırıcısı ve Padişah'ın da halk karşısında bir meşrulaştırma aracı olmuştur (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 141). Nitekim Padişah, çoğu karar ve işleminde şeriat hükümlerine uymuştur.

Osmanlı'nın 14. yüzyılında yöneten-yönetilen ilişkilerinde yüz yüze ilişkilerin daha yoğun olduğu ve sürecin kurumsallaşmadığı görülmektedir. Yönetenlerle yönetilenler iç içe yaşamışlar ve idarecilerle halk arasında herhangi bir ayırım ya da engel olmamıştır. Nitekim bu dönemde halk, yönetenlerle direk temas kurarak görüşlerini ve derdini anlatabilme fırsatını yakalamıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, Padişah'lar ve ona bağlı olarak kurulmuş tüm kurumların, düzenin gereği olarak kendilerinden beklenen fonksiyonu başarıyla yerine getirmiş olmasıdır. Nitekim Padişah'lar, halka adaletle ve eşitlikle muamele etmiş ve bu düzenin kurulmasını sağlamıştır. Halkın devlete vereceği vergiler, şeriat hükümleri ve kanunnamelerle tespit edilmiştir. Bu şekilde koruyucu ve gözetici bir yönetim altında tarım, el sanatları, iç ve dış ticaret gelişmiştir. Osmanlı Devleti, bu dönemde İslam devlet anlayışı ve geliştirmiş olduğu ekonomik düzen ile yönetilenlere sağladıkları olanaklar çerçevesinde çağın çok ilerisinde yer almıştır (Göküş, 2010: 231).

4. OSMANLI DEVLETİ'NİN 15. YÜZYILINDA MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ: ÇELEBİ (I.) MEHMET DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyılında 14. yüzyıla nazaran devlet ve toplum arasındaki etkileşime dayalı tabakalaşmanın daha net bir biçimde ortaya çıktığı ve bu tabakalaşmanın kurumsallaşma gösterdiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda 15. yüzyılda Osmanlı Devleti, siyasal, dini, sosyal ve ekonomik açıdan "*belirli bir klasik ve geleneksel şekle*" bürünmeye başlamıştır (Günay, 2003: 30). Nitekim bu dönemde tahta çıkan deneyimli, eğitilmiş ve adalet sahibi Padişahlar, düzenin sorunsuz ve istendiği biçimde devam etmesi için çabalamışlar ve önlemler almışlardır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyılına damgasını vuran Padişahlar'dan biri de Çelebi (I.) Mehmet'tir.

Çelebi (I.) Mehmet, 1413 yılında 34 yaşında iken Osmanlı tahtına oturmuştur. Çelebi (I.) Mehmet, gelişim sürecinde mücadelelerle tecrübe kazanmış, olgunlaşmıştır. Buna bağlı olarak da hükümdarlık sanatını mükemmel bir biçimde öğrenmiştir (Koşu, 2003: 67). Diğer yandan Çelebi (I.) Mehmet, küçük yaşlardan başlayarak devrin en büyük âlimlerinden dersler almıştır (Öztürk, 2008: 49). Bu sayede din ve fen bilimlerini öğrenmiştir. Bu gelişmeler sonrasında 1393'te devlet idaresinde tecrübe sahibi olmak amacıyla Amasya'ya sancakbeyi olarak tayin edilmiştir (Ertürk: 41). Nitekim Çelebi (I.) Mehmet, sahip olduğu güçlü irade ve

Kış-2013

Winter-2013

Cilt: 2 Sayı: 4 (68-79)

Volume: 2 Issue: 4 (68-79)

yönetim bilgisine bağlı olarak Osmanlı Devleti'ni güçlendirecek faaliyetlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyılda büyüyüp daha da gelişmesinin başlıca unsuru ve Osmanlı Devleti tarihine damgasını vuran Padişah'lardan biri olmuştur. 1413'ten sonra tek Padişah olarak hüküm süren Çelebi (I.) Mehmet, Fetret Devri'ni³ bitirmiştir ve bu şekilde Osmanlı Devleti'ni tekrar eski gücüne kavuşturan Padişah olmuştur. Bu nedenle Çelebi (I.) Mehmet, Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu olarak da tanınmaktadır (Vikipedi, 2011a, Osmanlı Padişahları, 2013a). Anlaşıldığı üzere Çelebi (I.) Mehmet de hem kişisel özellikleri hem de yönetsel ve sanatsal bilgisiyyle bu dönemde gerçekleşecek olan merkez ve çevre ilişkilerinde önemli bir belirleyici olmuştur. Nitekim Çelebi (I.) Mehmet, bozulmaya yüz tutan bir devlet yönetimini, ilmi ve idarecilik sanatına ve yeteneğine bağlı olarak kurtarmayı başarmıştır. Bu şekilde de devletin yükselme çağına girmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Fetret Devri ile bozulmaya başlayan Osmanlı merkeziyetçi yönetim anlayışı Çelebi (I.) Mehmet ve ondan sonra tahta çıkan diğer Padişahlar tarafından tekrar güçlendirilmiştir (Beyazıt, 2010: 159). Dolayısıyla Çelebi (I.) Mehmet, Osmanlı klasik çağında bozulmaya başlayan merkeziyetçilik anlayışının tekrar düzene girmesinde önemli rolü olan bir Padişah'tır.

Klasik diye isimlendirilen geleneksel Osmanlı düzeni, zirai bir ekonomi üzerinde merkezi bürokratik bir hiyerarşiye bağlı olarak gelişmiştir. Siyasi otoritenin en başındaki Padişah ve onun görev verdiği bürokratik kadro yönetici zümreyi oluşturmuştur. Osmanlı toplumundaki yönetim aygıtı; düzenli ordu mensupları, saray ve bürokrasi, ilmiye mensuplarının tamamı, Padişah'ın otoritesini temsil eden askeri sınıf, mutlak egemen, patrimonial bir hükümdara bağımlı iki büyük zümreden meydana gelmiştir. Bu dönemde üretimle uğraşan, vergi veren ama yönetime katılmayan müslim, gayrimüslim bütün halk grupları da reaya zümresi adı altında toplanmıştır. Bunun yanında, dini oluşumların kişinin ait olduğu sınıfı belirlediği "millet" olarak adlandırılan cemaat örgütlenmesi bulunmaktadır. Gayrimüslimler, hukuksal statüleri bakımından kamu görevi üstlenememişler, ancak vergi ödemekle de yükümlü tutulmuşlardır (Cihan ve Doğan, 2007: 15-16). Diğer yandan bu dönemde de, Osmanlı Devleti'ndeki Müslümanlar dini inançlarının bir gereği olarak dini hiyerarşinin en yüksek tepesinde olan Halife'ye ve dünyevi ihtiyaçlarının bir gereği olarak da devlette en yüksek otoriteyi temsil eden devletin başında bulunan Padişah'a itaat etmeyi hem dini hem de dünyevi bakımdan kutsal görev olarak kabul etmişlerdir (Kodaman, 2007: 2-3). Buna ek olarak bu dönemde, yönetici sınıf, Osmanlı hukukunu uygulayarak ülkede adaleti sağlamakla ilgilenmiş, reaya da üretim yaparak ve vergi vererek toplumun huzur ve güven içerisinde kalması için çalışmakla vazifeli olmuştur. Askeri sınıf dört gruptan meydana gelmiştir (Yayla, 2001: 47-48): Mülkiyye, Seyfiye, İlmiye ve Kalemiye.

Mülkiyye sınıfını devlet idaresiyle görevli olan veziriazam, vezirler, devlet adamları oluşturmuştur. İlmiye sınıfının başı ise Şeyhülislam olup eğitim kurumlarının ve kadıların amiridir. Seyfiye sınıfını ordu teşkilatındaki görevli kimseler teşkil etmiştir. Kalemiyye sınıfını, Defter-i Hakani, Hazine-i Amire ve Divan-ı Hümayun kalemlerinde görev alan kimseler oluşturmuştur. Kalemiyye sınıfında görevli memurlar başarı gösterdiklerinde "haceganlık" denilen kalem zabıtlıklarına yükselmişlerdir. Kâtiplerin çıkabilecekleri en yüksek mertebeye defterdarlık, defter eminliği, reisülküttablık, nişancılık olmuştur.

15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf, doğrudan doğruya Padişah'ın hizmetinde olanları, üretimle uğraşmayan bütün askeri grupları, din adamlarını ve bürokratlarla ailelerini, akrabalarını, uyruk ve kölelerini içermektedir. Reaya durumundan çıkmak ve yönetici sınıfa girmek için özel ve nadiren verilen bir Padişah beratı gerekmiştir. Reayadan birinin askeri sınıfa gitmesi için, genellikle, bu sınıfta belli bağlantıları olması ya sınırda ya da Padişah'ın seferlerinde gönüllü savaşması gerekmiştir. Hizmetlerinin değeri karşılığında Padişah, ona askerlik tanıyan bir berat çıkarabilmiştir (İnalçık, 2010: 75). Dolayısıyla Osmanlı toplumsal düzeninde sınıflar arası geçişler belirli kurallara bağlı olarak yapılabilmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 14. yüzyılda olduğu gibi 15. yüzyılda da yönetici sınıfın dışında kalan diğer tüm tebaa, reaya olarak adlandırılmıştır. Nitekim Reaya, Padişah'ın korunan sınıfı olarak, her türlü üretimi gerçekleştiren, devlete vergi ve resim ödeyerek devletin savaş ve savaş dışında kalan her türlü eylem ve faaliyetlerini finanse eden bir sınıf olmuştur. Bu dönemde Reaya, Osmanlı Padişahı için Allah'ın emaneti olarak kabul edilmiş ve Padişah'ın kulları üzerindeki hareket serbestisi reaya üzerinde uygulanmamıştır. Bu

³ "Fetret Devri" adı verilen dönemin başında Timur, Anadolu beylerini eski topraklarına kavuşturmuştur. Osmanlı Devleti'ni kimin idare edeceği Bayezid'in oğulları, İsa, Süleyman, Musa ve Mehmet arasında mücadelelere yol açmıştır. Osmanlı Devleti merkezleri olan Bursa ve Edirne birkaç defa el değiştirmiş ve bu şehzadeler ellerine geçirdikleri başkentte kendilerini Osmanlı Sultanı ilan etmişlerdir. Önce İsa Çelebi, ondan sonra Süleyman Çelebi ve en sonunda Musa Çelebi elimine edildikten sonra 1413 yılında Mehmet Çelebi tek başına Osmanlı Sultanı olarak tahta çıkmıştır. Nitekim Çelebi Mehmet, Osmanlı Devleti'nin birliğini yeniden sağlamış ve devleti babasının zamanındaki eski gücüne kavuşturmuştur (Vikipedi, 2011b, Osmanlı Padişahları, 2013b).

bakımdan büyük ölçüde can ve mal güvenliğine sahip olan reaya, imtiyazlı olarak kabul edilen yönetici sınıfa göre daha iyi bir konumdadır denilebilmektedir. Nitekim Osmanlı Padişah'ı, yönetici sınıfa dâhil kulları üzerinde (ulema sınıfı istisna) siyaseten katıl ve müsadere kurumlarını sıkça uygulatabilmesine rağmen, aynı uygulamayı reaya üzerinde özel durumlar ve belli ölçüler dışında uygulatabamaktadır (Altan, 1998: 25). Aynı zamanda bu durum, Osmanlı devlet anlayışının ve bu dönemde görev yapmış olan Padişahlar'ın halka vermiş olduğu değerlerin açık bir kanıtı olarak da değerlendirilebilmektedir.

Reaya, sadece çiftçiler tarafından gerçekleştirilen ve tarımsal üretim ile uğraşan bir grup değildir. Nitekim Reaya sınıfı içerisinde çiftçilik dışında, kasaba ve şehirlerde yaşayan, ticaret ve sanayi ile uğraşan kişiler ile göçebe yaşayanlar da vardır. Osmanlı Devleti'nde tarım, ticaret ve bütün üretim reaya tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda reaya, Osmanlı toplumunun en önemli tabakasını meydana getirmiştir. Nitekim her türlü üretimi yapmak, devletin vergi gelirlerinin tamamına yakınına sağlamak ve başta savaş olmak üzere diğer tüm faaliyetleri ve uygulamaları finanse etmek reayanın temel işlevidir (Yurtseven, 2006: 135). Bu çerçevede Osmanlı siyasi iktidarı, merkezi otoriteyi sağlamak ve devletin gelir kaynaklarını korumak amacıyla yönetici sınıf ile reaya arasındaki geçişleri sınırlandırmayı uygun görmüştür (Akyılmaz, 2004). Çünkü devletin en önemli vergi kaynağı reayadır. Osmanlı'da hazinenin temel kaynağını da reayadan toplanan şer'i ve örfi vergiler sağlamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, yönetici sınıf mensupları vergiden muafırlar ve reayadan yönetici sınıfa geçişler vergi kaybına neden olmaktadır. Bu nedenle devlet, bu konuda katı bir yol izlemeyi uygun bulmuştur. Ancak reaya ile yönetici sınıf arasındaki geçişler tamamen imkânsız da bırakılmamıştır. Çünkü yönetici sınıf-reaya ayrımı siyasi ve sosyo-ekonomik anlamda bir sınıf farklılığı niteliğinde olmamıştır. İki sınıf arasında kesin bir kast sistemi kesinlikle yoktur. Buna bağlı olarak uygun şartlar yerine getirildiğinde bir sınıftan diğerine geçmek mümkündür (Yurtseven, 2006: 135).

Osmanlı toprak rejimi, devlet görevlilerine hizmetleri karşılığı, belli bir bölgenin vergi toplama yetkisinin devredilmesi anlamına gelen (Acun, 2002: 899) tımar sistemi ile patrimoniyal özellikler çerçevesinde şekillenmiştir (Heper, 1980: 83). Ayrıca patrimoniyal yapı içerisinde Osmanlı ekonomik kurum ve anlayışları da 16. yüzyılda oluşmuş ve olgunlaşmıştır. Nitekim tımar sistemi de bu anlayışlardan biridir (Kılıçbay, 2010: 273). Osmanlı toplum yapısının temelini tımar sistemi oluşturmuştur (Cin, 1985: 52) ve bu sistem, askeri örgütlenmenin ve yönetim biçiminin yönlendiricisi olmuştur. Nitekim bu sistemde toprak gelirleri askeri ve yönetsel görevlerin karşılığı olarak verilmiştir (Şen ve Türkmenoğlu, 2012: 195). Geleneksel Osmanlı ekonomisi, kırsal ekonomiden vergi alımını üst seviyelerde tutan bir ekonomi politikasına dayanmıştır (Mardin, 2007: 205). Diğer yandan tımar sisteminin reaya toprak üzerinde özel mülkiyet hakkı tanımaması reayanın sınıf bilincine ulaşmasına mani olmuştur. Diğer bir ifade ile Osmanlı'da sınıfsal yapı devleti belirlememiş, buna karşın toprak üzerinde mülkiyet hakkına sahip olan devlet, toplumun sınıfsal yapısını belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nde seçkin resmi görevliler ile çevre arasındaki ayrımın ve toplum yapısının iki katmanlı "yöneten-yönetilen" biçimi almasının temelleri, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iktisadi siyasetle de açıklanabilmektedir. Osmanlı Devleti, kısaca belirtmek gerekirse "mali" bir devlet yapılanması göstermiştir. Bu çerçevede, başlıca iktisadi siyaset, kırsal ekonomiden vergi alımının mümkün olduğu ölçüde artırılması olmuştur. Bunu sistemin özünde, toprağın nasıl tasarruf edildiği ve dağıtıldığı yatmaktadır. Nitekim bu sistemde ekilebilir bütün arazi Padişah'a aittir, reaya ancak intifa (kullanma) hakkına sahiptir. Toprak, sipahilere dağıtılmakta, onlar da dirliklerindeki köylülerden vergileri toplayıp savaş zamanında asker sağlamaktadır. Bu şekilde devlet, iktisadi hayat üzerinde kontrol sağlamış ve Padişah da tebaasının refahından şahsen sorumlu olmuştur (Çaylak, 2005: 113-114). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yöneten (merkez) ve yönetilen (çevre) arasındaki ilişkilerin kaynağı, ekonomik kaynaklara ve sistemlere bağlı olarak da devletin yetkisinde toplanmak istenmiştir. Bu şekilde de devlet, dinsel, siyasi ve ekonomik kaynaklara bağlı olarak toplumun yönlendirilmesinde başat güç olmuştur.

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti, bir beylikten devlet olma yolunda geçirmiş olduğu tecrübe ve yönetim geleneklerine bağlı olarak merkezileşmiştir ve bu merkezileşme de kadir-i mutlak bir bürokrasiyi meydana getirmiştir. Dolayısıyla devlet, kuruluş ve yükselme dönemlerinde nüfus ve kültür olarak genişlemesine bağlı olarak merkezileşmiş ve bu oranda da çevreden ayrılmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde toplumsal zümrenin yöneten ve yönetilenler şeklinde iki yapıya dayandığı görülmüştür. Bu toplumsal düzende kural ve kaideler, dini ve örfi hukuk kaynakları içerisinde Padişah'ın başında bulunduğu yöneten sınıf tarafından belirlenmiş ve halkın içerisinde olduğu yönetilen sınıf tarafından da kural ve kaidelere itaat edilmiştir. Bu yapı içerisinde toplum veya halk zümreleri (reaya-çevre), Padişah (merkez) tarafından sıkı bir biçimde

kontrol altına alınmak istenmiştir. Bu durum ise klasik dönem Osmanlı Devleti'nde demokrasinin temel yapılanmaları olan Batıdaki anlamıyla bir sivil toplum oluşumunu engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nin 14. ve 15. yüzyıllarında hüküm sürmüş Padişahlar olan Orhan Gazi (Bey) ve Çelebi (I.) Mehmet, idarecilik bilgisi, tecrübesi ve sanatı ile Osmanlı'nın bir beylikten devlet olması yönünde önemli kazanımlar sağlamışlardır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nde 14. ve 15. yüzyıllarda yöneten-yönetilen ilişkilerinin birbirine benzer yapılanmalar gösterdiği de anlaşılmıştır. Nitekim Osmanlı tarihinde Orhan Gazi ve Çelebi (I.) Mehmet dönemlerine rastlayan bu yüzyıllarda devletin yönetiliş biçimini de gösteren merkez-çevre ilişkileri açısından tek farklılık geçen zaman süreci ve yaşanan tecrübi olgunlaşmaya da bağlı olarak ilişkilerin kurumsallaşmaya başlamasıdır. 14. yüzyılda devletin mutlak otoritesini temsil eden yöneten sınıfı, yönetilen olarak ifade edilen topluma (reaya) hâkim konumda yer almıştır. Kendisini Allah'ın dünyadaki gölgesi olarak gören Padişah, bu otoritesini yönetilenler üzerinde göstermiştir. Ancak bu otorite, İslam Hukuku'na bağlı olarak, reaya olarak adlandırılan Osmanlı yönetilen sınıfına karşı meşru ilişkilerle bağdaştırılarak gelişmiştir. Padişah otoritesini karşılıklı ilişkiler çerçevesinde kullanmıştır. Dolayısıyla ihtiyaç duyulması halinde halk, sorunlarını ve görüşlerini yönetici ileri gelenlerine ifade etme şansını bulmuştur. Dini kuralları temel referans kaynağı olarak alan ve değerlendiren Padişah, halka karşı sevecen, adaletli ve hoşgörülü davranmıştır. Padişah, bu dönemlerde halkı, Allah'ın bir emaneti olarak görmüş ve kollamıştır. Bu çerçevede Padişah, halk üzerinde otoritesini kurarken dini bir meşrulaştırma aracı olarak kullanmıştır. Dini duygular ve düşünceler ile halk, Padişah'ın mutlak yetki ve gücüne itaat göstermiştir. Dolayısıyla siyaset ve din kurumları, Osmanlı klasik çağında merkez-çevre ilişkilerinin şekillenmesinde temel belirleyiciler olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde "Padişah-halk" veya "merkez-çevre" arasındaki ilişkileri belirleyen bir diğer yapılanma da ekonomik ilişkilerdeki düzenlemelerdir. Buna bağlı olarak büyük ölçüde tımar sistemi çerçevesinde kurumsallaşmış olan bu yapı da tıpkı siyaset ve din alanındaki yapılanma gibi patrimonial bir özellik göstermiştir. Bu patrimonial özelliklere sahip tımar sisteminin temel aktörlerinden olan reaya ise giderek tımar yapısı içerisindeki önemini artırmıştır. Nitekim 15. yüzyılda, genel olarak 14. yüzyıldaki yöneten-yönetilen ilişkileri değişmemekle birlikte, reayanın bulunduğu pozisyonun öneminin arttığı da söylenebilmektedir. Bu yüzyılda reaya, devlete yapmış olduğu katkılarla kimi zaman yönetici sınıf mensuplarından bile üstün görülmüştür. Nitekim reaya bu dönemde saygınlığını artırmaya başlamıştır. Ancak, bu saygınlık bir sınıf atlama biçiminde toplumsal tabakanın üst sınıfına geçmek doğrultusunda olmamıştır. Dolayısıyla özel haller dışında, mevcut tabakalaşma korunmak istenmiştir. Çünkü geçen zaman sürecinde reayanın devletin iktisadi, sosyal ve siyasal manada temel gelir sağlayıcılarından biri olduğu daha net anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, İsmail (2001), "Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII-XIV, 53-68.

Acun, Fatma (1999), "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1999, [Erişim Adresi: <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/700ozelFatmaAcun.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2013].

Acun, Fatma (2002), Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması, Türkler, 9, Yeni Türkiye Yayınları, 899-908.

Acun, Fatma (2007), "Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15, 39-64.

Akgündüz, Murat (2103), "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Müessesesi", Yeni Ümit Dergisi, [Erişim Adresi: http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/osmanli-devleti-nde-seyhulislamlik_muessesesi, Erişim Tarihi: 27.12.2013].

Akkaya, Ömer (2007), "Feodalizm ve Tımar Sistemi ve Bu İki Sistemin Karşılaştırılması", Civilacademy Sosyal Bilimler Dergisi, 5(3), 63-77.

Akyılmaz, Gül (2004), "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(1-2), [Erişim Adresi: http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/8_tam.pdf, Erişim Tarihi: 09.08.2012].

Kış-2013

Winter-2013

Cilt: 2 Sayı: 4 (68-79)

Volume: 2 Issue: 4 (68-79)

Altan, Yakup (1998), Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi Reformları Çabaları ve Osmanlı Kamu Yönetimi Anlayışı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Aytaç, Ahmet Murat (2006), "1960 Sonrası Düşünüşte Siyaset ve Toplum İlişkileri: Berkes, Küçükömer ve Mardin Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim, 106, 7-42.

Bayraktar, Batuhan (2012), Osmanlı'da Bürokrasi, Proje Raporu, [Erişim Adresi: <http://batuhanbayraktar.files.wordpress.com/2010/01/osmanlidaburokrasi.pdf>, Erişim Tarihi: 12.10.2012].

Berkes, Niyazi (2012), Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beyazıt, Yasemin (2010), "Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Merkez-Çevre İletişimine Dair Sorunlar (XVI. Yüzyıl)", Tarih Araştırmaları Dergisi, 29(47), 157-176.

Cemaloğlu, Necati (2005), "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876)", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14, 153-165.

Cihan, Ahmet ve Doğan, İlyas (2007), Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum, İstanbul: 3F Yayınları.

Cin, Halil (1985), Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Çaha, Ömer (1994), "Osmanlı'da Sivil Toplum", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 49(3-4), 79-99.

Çaylak, Adem (2005), Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen: Bir Şerif Mardin Çözümlemesi, Ankara: Kadim Yayınları.

Çaylak, Adem (2011), "Osmanlı'da Yöneten-Yönetilen İlişkisi Kavramsallaştırma ve Tarihsel Analiz", Kamu Yönetimi Üzerine İncelemeler, iç. Nagehan Talat Arslan (Ed.), Alfa Aktüel, Bursa, 77-126.

Deniz, Ömer (2010), Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Siyasi, Sosyal ve Dini Zemin (1261-1389), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Duyar, Utku (2012), Yönetim ve Türkiye, [Erişim Adresi: www.utkuduyar.com/yazilari/makaleleri/yonetim_ve_turkiye.pdf, Erişim Tarihi: 24.09.2012].

Ekici, İlker (2013), "Türk Siyasetinde Merkez-Çevre ilişkileri ve Merkez-siz Çevre Dönemi", Politika Dergisi, [Erişim Adresi: <http://www.politikadergisi.com/makale/turk-siyasetinde-merkez-cevre-iliskileri-ve-merkez-siz-cevre-donemi>, Erişim Tarihi: 27.12.2103].

Emecen, Feridun M. (2011), Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ertürk, M. Fatih (tarihe ulaşılamamıştır), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Kalipso Yayıncılık.

Göküş, Mehmet (2010), "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi", Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 15(3), 227-249.

Gülener, Serdar (2007), Türk Siyaseti'nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi, Bilgi, 1(14), 36-66.

Günay, Ünver (2003), XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 21-48.

Gürcan, Yılmaz (2003), Türk Tarihi ve Kültürü, Bursa: Alfa Aktüel.

Heper, Metin (1980), "Center and Periphery in the Ottoman Empire with Special Referece to the Nineteenth Century", International Political Science Review, 1(1), 81-105.

Heper, Metin (2010), Türkiye'de Devlet Geleneği, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Kılıçbay, M. Ali (2010), Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı, Ankara: Efil Yayınevi.

Koçu, Reşad Ekrem (2003), Osmanlı Padişahları, İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Kodaman, Bayram (2007), "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 1-24.

Kış-2013

Winter-2013

Cilt: 2 Sayı: 4 (68-79)

Volume: 2 Issue: 4 (68-79)

Kongar, Emre (1995), İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt 1-2, Ankara: Remzi Kitabevi.

Mardin, Şerif (1991), "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, Ed. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (1993), "Türkiye'de Din ve Laiklik", Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3, Ed. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2007), "Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü, Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, Ed. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.

Işık, Hayriye (2009), "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", Akademik Bakış Dergisi, 16, 1-10.

İnalcık, Halil (2009), Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalcık, Halil (2010), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İpşirli, Mehmet (1999), Osmanlı Devlet Teşkilatı, Osmanlı Devleti Tarihi, 1. Cilt, Ed. E. İhsanoğlu, Zaman, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2008), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara: Cedit Neşriyat.

Osmanlı Padişahları, 1. Mehmed, [Erişim Adresi: <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/1.-mehmed.html>, Erişim Tarihi: 27.12.2013].

Osmanlı Padişahları, Fetret Devri, [Erişim Adresi: <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/fetret-devri.html>, Erişim Tarihi: 27.12.2013].

Öztürk, Necdet (2008), Çadırdan Saraya 14.-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

Pamir, Aybars (2004), "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53(2), 61-82.

Sarpaşan, Cemal (2008), Devletin Sivil Topluma Yaklaşımı Çerçevesinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı Yeterlilik Tezi, Ankara.

Sencer, Muzaffer (1984), "Tanzimat'a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", Amme İdaresi Dergisi, 17(2), 21-44.

Sencer, Muzaffer (1986), Türkiye'nin Yönetim Yapısı, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sevinç, Necdet (1985), Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Şen, M. Emin, Türkmenoğlu, M. Ali (2012), "Avrupa Feodalitesi İle Osmanlı Tımar Sistemi Üzerine Bir Mukayese", The Journal of Academic Social Science Studies, 5(4), 189-204

Timur, Taner (1979), "Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni", Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 428.

Tuncel, Gökhan, Gündoğmuş, Bekir (2012), "Türk Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(14), 137-158.

Ünsal, Tahir (2007), Türk Siyasi Tarihi, Ankara: Berikan Yayınları.

VIKIPEDI, Osmanlı İmparatorluğu, [Erişim Adresi: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı%20İmparatorluğu>, Erişim Tarihi: 15.03.2011].

VIKIPEDI, I. Mehmet, [Erişim Adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/I._Mehmet, Erişim Tarihi: 23.03.2011].

Yayla, Yasemin (2001), Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Yapı (1520-1566), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Kış-2013

Winter-2013

Cilt: 2 Sayı: 4 (68-79)

Volume: 2 Issue: 4 (68-79)

Yılmaz, İlkay (2012), "Osmanlı-Türk Tarih Yazımındaki Temel Eğilimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Bürokrasiye Yaklaşım Biçimleri", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 11(21), 119-147.

Yurtseven, Yılmaz (2006), Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.